

Tomasz Kościański

Archiwum Państwowe w Lesznie

<https://orcid.org/0000-0003-4841-9575>

Dwa stowarzyszenia hallerczyków w międzywojennym Lesznie

Two Hallerczyk Unions in interwar Leszno

Abstract

The article presents the origins and activities of two Hallerczyk Unions in the interwar period: Hallerczyk Union Facility Leszno and the Association of Veterans of the ex-Polish Army in France Facility Leszno. The article is based on archival texts from the State Archive in Leszno and „Głos Leszczyński” („The Voice of Leszno”). The late 20s and early 30s of the 20th century are a period in which the Hallerczyk Union was most active. After the creation of the Leszno Facility of the Association of Veterans of the ex-Polish Army in France, the influence of the previous Union substantially dwindled.

Keywords: Leszno, Józef Haller, ther Hallerczyk Union, the Association of Veterans of the ex-Polish Army in France, association

Słowa kluczowe: Leszno, Józef Haller, Związek Hallerczyków, Stowarzyszenie Weteranów byłej Armii Polskiej we Francji, stowarzyszenie

W Lesznie okresu międzywojennego funkcjonowały dwa stowarzyszenia dla weteranów wojsk gen. Józefa Hallera w postaci placówek Związku Hallerczyków i Stowarzyszenia Weteranów byłej Armii Polskiej we Francji. W skali kraju oba miały podobne zadania, niekiedy realizowały wspólne projekty¹. Ich działalność w Lesznie przypadała na nieco inny czas, tj. kiedy jedna placówka *de facto* zaprzestała regularnej aktywności, utworzona została placówka drugiego stowarzyszenia, która w następnych miesiącach zaczęła się dynamicznie rozwijać.

Dzieje stowarzyszeń w Lesznie okresu międzywojennego czekają na gruntowną analizę i kompleksowe omówienie. W przypadku podmiotów nieodgrywających wiodących ról w lokalnym życiu społeczno-politycznym, można założyć, że nie będzie to zadanie najprostsze. Wymagać będzie ono pogłębionej kwerendy w materiałach archiwalnych i w zbiorach bibliotecznych, przede wszystkim w prasie. Powodem tego jest rozproszenie i szczątkowość informacji na temat podmiotów koncentrujących się wokół określonej grupy odbiorców, mniej aktywnych, nieprzyciągających większej uwagi społeczeństwa, niezbyt liczebnych. To takiej grupy organizacji można zaliczyć miejscowe placówki hallerczyków.

Celem niniejszego tekstu jest przedstawienie okoliczności powołania, podanie składów zarządów i określenie najważniejszych kierunków działalności Związku Hallerczyków Placówka Leszno i Stowarzyszenia Weteranów byłej Armii Polskiej we Francji Placówka Leszno. Wiele informacji o funkcjonowaniu i aktywności tych stowarzyszeń udało się odnaleźć w prasie, głównie w „Głosie Leszczyńskim”². Wiadomo, że przynajmniej ta druga organizacja mogła liczyć na bezpłatne umieszczanie swoich ogłoszeń w miejscowych gazetach³. Pewne wiadomości na tytułowy temat zostały znalezione w aktach Starostwa Powiatowego w Lesznie lat 1919–1939, zespole archiwalnym z zasobu Archiwum Państwowego w Lesznie. Była to głównie dokumentacja w postaci sprawozdań sytuacyjnych z życia politycznego i społecznego z drugiej połowy lat trzydziestych, a także materiał powstający na potrzeby sporządzenia tych sprawozdań.

¹ Przykładowo, w 1932 r. razem z Sokolstwem Polskim w Ameryce podjęły zbiórkę pieniędzy i inne działania w celu budowy pomnika i urządzenia cmentarzy żołnierzy polskich we Francji; *Na cmentarz żołnierzy polskich we Francji*, „Gazeta Polska”, nr 124 z 2 VI 1932; *Apel gen. Józefa Hallera*, „Gazeta Polska”, nr 124 z 2 VI 1932.

² „Głos Leszczyński” (dalej: GL) dostępny jest w internecie na stronie Leszczyńskiej Biblioteki Cyfrowej (dostęp: 7 VII 2023). Dziękuję mgr. Hubertowi A. Nowakowi za pomoc w poszukiwaniach informacji o hallerczykach w tym tytule.

³ *Stow. Wet. b. Armii Polskiej we Francji wybrało nowy zarząd na rok 1939*, GL, nr 45 z 24 II 1939, s. 7. W przypadku Związku Hallerczyków nie znalazłem takiej informacji.

Stowarzyszenia hallerowskie w Lesznie okresu międzywojennego nie wzbudzały dotąd szczególnego zainteresowania historyków i regionalistów. Może to wynikać chociażby z tego, że nie były to najbardziej aktywne środowiska, co też spowodowało, iż informacje na ich temat nie są łatwe do wyszukania w źródłach. W 1999 r. ukazał się specjalny numer „Przyjaciela Ludu” poświęcony gen. J. Hallerowi, lecz informacji o hallerczykach w Lesznie zbyt wiele tam nie ma⁴. Nieco więcej wiadomo o kościańskiej i śmigielskiej placówce Związku Hallerczyków; pisali o nich przede wszystkim Henryk Florkowski i Hubert Zbierski⁵. Ponieważ w Lesznie i okolicy mieszkali byli żołnierze gen. Hallera, niekiedy wspomniano o nich w opracowaniach i tekstach o charakterze biograficznym⁶.

Każda z organizacji miała swoją specyfikę wynikającą z wielu czynników, jak np. charakter działalności, podstawa prawna, struktura, liczebność czy wpływ na życie społeczno-polityczne. Jeśli mowa o środowisku weteranów, cechowało je spore rozdrobnienie, nie tylko podmiotowe, ale również będące pokłosiem rywalizacji politycznej. Widać to chociażby na przykładzie środowiska bardzo istotnego w ówczesnych warunkach wielkopolskich, jakim byli powstańcy wielkopolscy⁷. Między innymi walki o odzyskanie i utrzymanie niepodległości oraz I wojna światowa sprawiły, że liczba weteranów w ówczesnym społeczeństwie była duża, a wojsko miało w II Rzeczypospolitej szczególne znaczenie. Biorąc to pod uwagę, należy stwierdzić, że problem weteranów w ogóle stanowił bardzo ważne zagadnienie.

⁴ „Przyjaciel Ludu”, V–VI (1999).

⁵ Wspomniani autorzy pisali w konwencji analizy przebiegu przyjazdów do Kościana i Śmigła gen. J. Hallera w 1932 i 1933 r. Wizyty te związane były z uroczystościami poświęcenia i wręczenia placówkom sztandarów. Henryk Florkowski, *Placówka Związku Hallerczyków w Kościanie i Śmiglu*, „Przyjaciel Ludu”, V–VI (1999), s. 26–28; *idem*, *Generał Józef Haller w Kościanie i Śmiglu*, [w:] *Pamiętnik Towarzystwa Miłośników Ziemi Kościańskiej 1993–1995*, red. Henryk Florkowski, Kościan 2000, s. 67–75; *idem*, *Przypomnienie Hallerczyków – synów Ziemi Kościańskiej*, [w:] *Pamiętnik Towarzystwa Miłośników Ziemi Kościańskiej 1993–1995*, red. Henryk Florkowski, Kościan 2000, s. 76–85; Hubert Zbierski, *Gdy w Śmiglu był gen Haller (25 czerwca 1933)*, „Witryna Śmigielska”, 13 (2000), s. 7–9; *idem*, *Związek Hallerczyków*, „Wiadomości Kościańskie”, 9–12 (2021), s. 31–32.

⁶ Zob. m.in. informacja o plut. Teofilu Kazimierz Lamparskim (1897–1964): Krzysztof Handke, Piotr Handke, Jarosław Wawrzyniak, *Kwatera powstańców wielkopolskich 1918–1919 na cmentarzu w Lesznie*, Leszno 2005, s. 49, 71; informacja o kpr. Józefie Głowackim (1899–1992): Roman Tomaszewski, *Głowacki Józef (1899–1992)*, <https://muzeum.gostyn.pl/Gosty%C5%84ski%20S%C5%82ownik%20Biograficzny?idAkt=2506> (dostęp: 20 VII 2023); informacja o Stefanie Hemmerlingu (1897–1936): Małgorzata Halec, *Wnuczka Hallerczyka*, „Merkuriusz Leszczyński”, 1 (2000), s. 44–45.

⁷ Zob. np. organizacje zrzeszające powstańców wielkopolskich: *Encyklopedia Powstania Wielkopolskiego 1918–1919*, red. Janusz Karwat, Marek Rezler, Poznań 2018.

Tabela 1. Stan liczbowy legalnych stowarzyszeń, związków i spółdzielni w powiecie leszczyńskim w roku 1934 i 1938

Lp.	Organizacje według rodzaju	Rok 1934	Rok 1938
1.	Stowarzyszenia i związki zarejestrowane	2	17
	Oddziały stowarzyszeń	258	283
	Stowarzyszenia zwykłe	34	31
2.	Spółdzielnie	brak danych	9
	Związki zawodowe	brak danych	9
3.	Zarejestrowane oddziały stowarzyszeń wyższej użyteczności	brak danych	122

Źródło: Archiwum Powiatowe w Lesznie (dalej: APL), Starostwo Powiatowe w Lesznie (dalej: SPL), sygn. 98o, s. 97o, ogólna liczba stowarzyszeń [1934]; APL, SPL, sygn. 144, s. 7o, aktualny stan cyfrowy legalnych stowarzyszeń, związków i spółdzielni [1938].

Związek Hallerczyków Placówka Leszno

Stowarzyszenie Związek Hallerczyków z siedzibą w Warszawie zostało oficjalnie zarejestrowane 19 lutego 1924 r., chociaż funkcjonowało już od pewnego czasu. Statut związku wśród celów działalności wymieniał cztery kierunki:

- a) łączność braterska i niesienie pomocy doraźnej członkom;
- b) szerzenie i czuwanie nad czystością idei narodowej;
- c) kształcenie wojskowe członków i pielęgnowanie ducha wojskowego między członkami oraz kształcenie wojskowe i rozwijanie ducha wojskowego wśród młodzieży i społeczeństwa celem przysposobienia wojskowego;
- d) działalność kulturalno-oświatowa i społeczno-państwowa z wyłączeniem polityki.

Członkiem czynnym mogła zostać osoba, która służyła w formacjach hallerowskich. Przez to pojęciem rozumiano byłych żołnierzy II Brygady Karpackiej, II Korpusu Armii Polskiej we Francji, Armii Polskiej we Włoszech, V Dywizji Syberyjskiej, IV Dywizji Żeligowskiego, oddziału murmańskiego, oddziałów z Ameryki oraz Armii Ochotniczej z 1920 r.⁸

⁸ APL, Starostwo Powiatowe w Kościanie, sygn. 14o, s. 234, pismo Związku Hallerczyków Placówka Kościan do Starostwa Powiatowego w Kościanie z 27 XII 1933; *Statut i regulamin we-*

Związek organizacyjnie dzielił się na chorągwie obszarowo obejmujące zasięg poszczególnych dowództw okręgów korpusów. W miastach i miejscowościach organizowano natomiast placówki. Regulamin wewnątrz Związku Hallerczyków określał, że Zarząd Placówki składał się co najmniej z trzech członków i dwóch zastępców. Jego pracami kierował prezes. Zarząd Placówki podlegał Zarządowi Chorągwi. Przesyłał mu miesięczne sprawozdania oraz połowę wpływów za wpisowe i składki. Placówka musiała odbywać posiedzenia przynajmniej raz w miesiącu, uchwały zapadały zwykłą większością głosów, a w przypadku równej liczby głosów decydował głos przewodniczącego⁹.

Zebranie konstytucyjne leszczyńskiej placówki Związku Hallerczyków, zwołane z inicjatywy Zarządu Chorągwi, odbyło się 3 stycznia 1926 r. o godz. 16.00 w Hotelu Polskim. Przybyło na nie 35 weteranów, wielu z okolicznych miejscowości, spośród których wybrano członków Zarządu Placówki (tabela 2) oraz prezesa – został nim płk dr med. Wiktor Feliks Fiweger¹⁰. Zaprzysiężono także pozostałych członków, a na koniec odśpiewano *Rotę*, pozdrowiono Prezydenta RP Stanisława Wojciechowskiego i gen. J. Hallera. Do Leszna spłynęły koleżeńskie, okolicznościowe pozdrowienia i życzenia. Ówczesnie była to najbardziej na zachód wysunięta placówka tego stowarzyszenia¹¹. Jej powstanie w 1926 r. nie oznacza, że hallerczycy dopiero wtedy zamieszkali w Lesznie. Byli tu już od pewnego czasu i mogli uczestniczyć w miejscowym życiu społecznym, realizując się w strukturach innych organizacji. W 1928 r. nie funkcjonował jeszcze Związek Hallerczyków w Rawiczu, zaś tytułowi weterani przynależeli do Towarzystwa Powstańców i Wojaków¹². Być może byli żołnierze gen. Hallera również w Lesznie przynależeli do tego ostatniego towarzystwa przed 1926 r.

W niedzielę 18 grudnia 1927 r. w Hotelu Polskim miało miejsce walne zebranie Placówki Leszno. Wydarzenie zagał wiceprezes Michał Wiśniewski, natomiast przewodniczącym został Dzierzkowski. Zarząd przedstawił sprawozdanie, z którego wynikało, że w pewnym momencie

wewnętrzny Związek Hallerczyków, Warszawa 1924, s. 1–3.

⁹ Statut i regulamin wewnętrzny Związku Hallerczyków..., s. 7, 15.

¹⁰ Wiktor Feliks Fiweger (1865–1938) w czasie I wojny światowej w wojsku rosyjskim jako lekarz przebywał na Syberii; do Leszna przybył 9 IV 1925 (Janina Małgorzata Halec, *Fiweger Wiktor Feliks*, [w:] *Słownik biograficzny Leszna*, t. I: A–L, red. Barbara Głowinkowska, Alojzy Konior, Leszno 2011, s. 164–165).

¹¹ Nowopowstała placówka Chorągwi Wielkopolskiej Związku Hallerczyków w Lesznie, „Hallerczyk. Powstaniec–Wojak. Organ Związku Hallerczyków i Powstańców i Wojaków – Okręg Bydgoszcz”, 3–4 (1926), s. 12.

¹² APL, Starostwo Powiatowe w Rawiczu, sygn. 630, s. 2, pismo Starosty Powiatowego w Rawiczu do Wojewody w Poznaniu z 13 XII 1928.

Tabela 2. Zarząd Związku Hallerczyków Placówka Leszno w latach 1926–1930

L.p.	Powołanie 3 stycznia 1926 r.		Powołanie 18 grudnia 1927 r.		Zmiana 8 sierpnia 1928 r.*		Powołanie 1930 r.	
	Funkcja	Imię i nazwisko	Funkcja	Imię i nazwisko	Funkcja	Imię i nazwisko	Funkcja	Imię i nazwisko
1.	prezes	płk dr med. Wiktor Fiweger	prezes	Dzierzkowski	prezes	Adam Siwek**	prezes	Adam Siwek
2.	wiceprezes	Michał Wiśniewski	wiceprezes	Michał Wiśniewski	wiceprezes	Michał Wiśniewski	wicepre- zes	Michał Wiśniewski
3.	sekretarz	Koprowiak	sekretarz	Ludwik Giera	sekretarz	Ludwik Giera	sekretarz	Ludwik Giera
4.	skarbnik	Franciszek Konarkowski	zastępca sekretarza	Wojciechowski	zastępca sekretarza	Wojciechow- ski	skarbnik	Franciszek Konarkowski
5.	ławnicy	Gaszak	skarbnik	Franciszek Konarkowski	skarbnik	Franciszek Konarkowski		Jan Pawelczak
6.		Wojciechowski	komisja rewizyjna	Jan Pawelczak	komisja rewizyjna	Jan Pawelczak	komisja rewizyjna	Stefan Kędziora
7.	.	.		Ryłka		Ryłka		Stanisław Chmara***
8.	.	.	zastępca komisji rewizyjnej	Adamski	zastępca komisji rewizyjnej	Adamski	.	.

Źródło: Nowopowstała placówka Choraży Wielkopolskiej Związku Hallerczyków w Lesznie, „Hallerczyk. Powstaniec-Wojak. Organ Związku Hallerczyków i Powstańców i Wojaków – Okręg Bydgoszcz”, 3–4 (1926), s. 12; *Z walnego zebrania „Hallerczyków”*, GL, nr 291 z 20 XII 1927, s. 2; *Baczność Hallerczyki!*, GL, nr 181 z 8 VIII 1928, s. 3; *Hallerczyki*, GL, nr 187 z 15 VIII 1928, s. 4; *Hallerczyki!*, GL, nr 24 z 30 I 1930, s. 4.

* Zmiana wiązała się z opuszczeniem miasta przez dotychczasowego prezesa Dzierzkowskiego.

** Adam Siwek (1893–1965) – malarz, w Lesznie zamieszkał 3 marca 1921 r., starszy Cechu Malarskiego w Lesznie, prezes Wielopolskiego Związku Rzemieślników Chrześcijan Oddział Leszno, prezes ZH Placówka Leszno, APL, Urząd Stanu Cywilnego Grodzisk – obwód miejski (pow. nowotomyski), sygn. 58, s. 475, akt urodzenia z 21 XII 1893; APL, Akta miasta Leszno, sygn. 1529, s. 18, spis mieszkańców do głosowania z 1929).

*** Stanisław Chmara (1871–1951) – księgarz, zamieszkał w Lesznie w 1892 r. W czasie wielkiej wojny w wojsku niemieckim (Zbigniew Gryczka, Stanisław Chmara, [w:] *Słownik biograficzny Leszna*, t. I: A–Ł, red. Barbara Głowinkowska, Alojzy Konior, Leszno 2011, s. 99–100); Wiktor Buliński, „Ludzie, domy, ulice”, mps nr 27, Biblioteka APL, s. 12–13.

„tutejsza placówka z powodu tarć i niesnasek między pewnymi członkami zaczęła upadać, gdyż coraz mniej przybywało ich na zebrania”. Ten kryzys miał zostać jednak zażegnany. Podczas zebrania przyjęto dwóch nowych członków: Dzierzkowskiego i Szyknego. Ten pierwszy nie tylko przewodził omawianym obradom, lecz został nawet wybrany na nowego prezesa, wybrano też nowy Zarząd Placówki¹³. Wydaje się więc, że przebieg tego zebrania może świadczyć o słabości środowiska i małej liczbie członków placówki albo też o trwających nadal konfliktach wewnętrznych.

Kolejna zmiana w składzie Zarządu Placówki nastąpiła już w 1928 r. Po wyjeździe Dzierzkowskiego z miasta nastąpiła pilna potrzeba wyboru nowego prezesa. I tak oto 8 sierpnia w czasie nadzwyczajnego walnego zebrania na prezesa wybrano Adama Siwka¹⁴. Pozostały skład Zarządu zdecydowano się pozostawić bez zmian¹⁵. Podczas październikowego miesięcznego zebrania oceniono, że stan placówki „stałe się polepsza” oraz omówiono przygotowania do udziału w obchodach 10-lecia niepodległości Rzeczypospolitej. Ogłoszono, że VI Walne Zgromadzenie Delegatów Chorągwi i Placówek odbędzie się w listopadzie we Lwowie, a zapisy na wyjazd prowadzić będzie prezes Siwek¹⁶.

Przewodniczącym rocznego walnego zebrania placówki w Lesznie w styczniu 1930 r. został Jan Pawelczak. Przystąpiono do podsumowania pracy za rok ubiegły, którego bardzo ważnym wydarzeniem było uczestniczenie w zjeździe hallerowskim w Poznaniu w dniach 26–28 lipca. Zauważono, że „placówka leszczyńska pomimo trudnych warunków [...], wykazywała pewien stały rozwój przez zwiększenie się liczby członków”. Niestety, w artykule prasowym, gdzie udało się odnaleźć informacje o tym spotkaniu, nie podano liczb. Podziękowano ustępującemu zarządowi, wybrano kierownictwo na nową kadencję i trzech członków komisji rewizyjnej¹⁷. Przeglądając skład osobowy władz, można zauważyć, że nie następowały wewnątrz niej większe przetasowania personalne i często pojawiają się te same nazwiska.

Stowarzyszenie nie miało swojej stałej siedziby. W latach 1926–1929 zebrania często odbywały się w Hotelu Polskim w godzinach wieczornych¹⁸. W latach 1930–1931 gromadzono się już w lokalu Michalskiego

¹³ *Z walnego zebrania „Hallerczyków”*, GL, nr 291 z 20 XII 1927, s. 2.

¹⁴ *Księga adresowa miasta Leszna*, Leszno 1930, s. 163; W. Buliński, „Ludzie, domy, ulice”, mps, s. 29.

¹⁵ *Baczność Hallerczycy!*, GL, nr 181 z 8 VIII 1928, s. 3; *Hallerczycy*, GL, nr 187 z 15 VIII 1928, s. 4.

¹⁶ „*Hallerczycy*”, GL, nr 233 z 9 X 1928, s. 3. Zebranie miało miejsce 5 października (*Ruch w towarzystwach*, GL, nr 230 z 5 X 1928, s. 6).

¹⁷ *Hallerczycy!*, GL, nr 24 z 30 I 1930, s. 4.

¹⁸ Zob. m.in.: *Walne roczne zebranie „Hallerczyków”*, GL, nr 290 z 18 XII 1927, s. 3; *Uroczystość*

przy ul. Grodzkiej¹⁹. W niektórych zebraniach uczestniczyli delegaci Chorągwi Wojewódzkiej²⁰, czasami pojawiał się problem ze zbyt niską frekwencją. Zapraszając weteranów na walne roczne zebranie w styczniu 1931 r., Zarząd Placówki zastrzegł:

W razie niestawienia się odpowiedniej liczby członków na oznaczony czas, odbędzie się pół godziny później ponowne zebranie, z ważnością powziętych uchwał bez względu na liczbę obecnych członków²¹.

Trzeba tutaj zauważyć, że podobny zapis znajduje się także w komunikatach innych towarzystw. Może on świadczyć o istotnych problemach z osiągnięciem odpowiedniej frekwencji w czasie spotkań.

Podczas zebrzań rozmawiano o sprawach bieżących, a czasem umożliwiały one również rozwój kulturalno-oświatowy członków stowarzyszenia. W tym zakresie wiadomo np., że Julian Szpunar – nauczyciel, działacz kulturalny, prywatnie zięć płk. Fiwegera – wyreżyserował dla tej organizacji przedstawienie amatorskie pt. *Polowanie na męża* Michała Bałuckiego²². Przygotowywano się również do udziału w wydarzeniach okolicznościowych, np. w tych organizowanych przez inne placówki i chorągwie. Podczas zebrania 2 września 1930 r. dyskutowano o zjeździe hallerczyków w Katowicach oraz o poświęceniu sztandaru Placówki Jarocin²³. Leszczyńscy druhowie uczestniczyli 2 sierpnia 1936 r. w Śmiglu w pogrzebie Stefana Hemmerlinga, założyciela i prezesa tamtejszej placówki. Na to wydarzenie przyjechali również członkowie Zarządu Chorągwi wraz z prezesem mjr. Rostem, a także delegaci placówek z Kościana, Rawicza, Poznania, Koźmina, Ostrowa²⁴. Z doświadczeń innych placówek można powiedzieć, że zebrania stanowiły okazję do odczytania listów nadesłanych przez ważne postacie, z samym gen. J. Hallerem na czele²⁵.

Leszczyńscy weterani wojsk Hallera uczestniczyli w wydarzeniach organizowanych przez Chorągiew Wielkopolską, tj. w cyklicznie zwoływanych zjazdach. W dniach 26–28 lipca 1929 r. w Poznaniu odbywał się szczególnie, nadzwyczajny Zjazd Związku Hallerczyków, o którym już

„Hallerczyków” pod Osieczną, GL, nr 144 z 24 VI 1928, s. 6; *Kalendarzyk terminowy*, GL, nr 153 z 6 VII 1929, s. 2.

¹⁹ Zob. m.in.: *Hallerczycy!*, GL, nr 24 z 30 I 1930, s. 4; „Hallerczycy”, GL, nr 50 z 3 III 1931, s. 3.

²⁰ *Hallerczycy*, GL, nr 233 z 8 X 1930, s. 3; „Hallerczycy”, GL, nr 254 z 1 XI 1930, s. 3.

²¹ *Hallerczycy*, GL, nr 9 z 13 I 1931, s. 4.

²² Janina Małgorzata Halec, *Szpunar Julian*, [w:] *Słownik biograficzny Leszna*, t. II: *M-Z*, red. Barbara Głowinkowska, Alojzy Konior, Leszno 2011, s. 299.

²³ *Hallerczycy!*, GL, nr 201 z 31 VIII 1930, s. 4; *Hallerczycy!*, GL, nr 202 z 2 IX 1930, s. 4.

²⁴ *Pogrzeb śp. Hemmerlinga*, GL, nr 180 z 5 VIII 1936, s. 5.

²⁵ „Dla Ciebie Polsko i dla Twojej chwały”, GL, nr 259 z 11 XI 1934, s. 1.

wyżej wspomniano. Miał on uświetnić 10. rocznicę przyjazdu Armii Polskiej we Francji do ojczyzny. Zorganizowano wtedy również zlot Drużyn Błękitnych oraz zawody i imprezy sportowe. Placówka Leszno podczas zebrania 5 lipca uchwaliła, by uczestniczyć w poznańskim zjeździe z jak największym rozmachem i zaangażowaniem. Zachęcała, by stawili się na niego nie tylko członkowie stowarzyszenia, lecz także jego sympatycy. Podczas uroczystej akademii w Auli Uniwersyteckiej gen. J. Haller osobiście wręczył odznaki Miecze Hallerowskie dwóm członkom z Leszna – Adamowi Siwkowi i Stanisławowi Chmarze²⁶.

Największym wydarzeniem w Lesznie, jakie zorganizowała miejscowa placówka, był Zjazd Delegatów Placówek Chorągwi Wielkopolskiej odbywający się 26 lipca 1931 r. na sali na boisku „Sokoła”. Ranga tego wydarzenia była duża, dlatego też przygotowywano się do niego solidnie, ale na miarę możliwości. Zarząd Chorągwi złożył sprawozdanie w czasie zjazdu, w którym z zadowoleniem informowano o powstaniu pięciu nowych placówek, m.in. w Kościanie i Śremie. Nastąpiła mobilizacja wśród zgromadzonych, aby jak najwięcej członków udało się na Zjazd Walny odbywający się w Grudziądzu w dniach 15–16 sierpnia. Trzeba zauważyć, że organizacja zjazdu chorągwi w Lesznie była dużym wyróżnieniem dla miejscowej placówki, tym bardziej, że była ona jedną z najmniej licznych w strukturze Chorągwi Wojewódzkiej. Placówka Poznań liczyła 300 członków, Krotoszyn 30 członków i 16 wspierających. Nie udało się odnaleźć danych dla Leszna, lecz wydaje się, że placówka mogła liczyć wtedy co najwyżej kilku lub kilkunastu członków²⁷.

Inne wydarzenie o szczególnej randze zostało zrealizowane w sobotę 23 czerwca 1928 r. Hallerczycy przeprowadzili wówczas uroczyste pobranie ziemi z pola bitwy pod Osieczną w celu złożenia jej na grobach poległych kolegów w St. Hilaire we Francji. Tym samym zamierzano oddać hołd poległym rodakom, uczcić 10. rocznicę zakończenia Wielkiej Wojny oraz wpisać się w wydarzenia odsłonięcia pomnika marszałka Ferdynanda Focha w Cassel (Francja). Zorganizowano autobus dla weteranów, który wyjeżdżał z Leszna do Osiecznej o godzinie 18.00. Osieckie towarzystwa i stowarzyszenia zebrały się na miejscowym rynku. Obok leszczyńskich hallerczyków przybyli również delegaci Chorągwi Wojewódzkiej, Towarzystwa Powstańców i Wojaków z Leszna, Osiecznej i Krzywina. Zgromadzili się przedstawiciele władz wojskowych i cywilnych, m.in. burmistrz Leszna Jan Kowalski. Miejsce pobrania ziemi zostało dokładnie

²⁶ *Hallerczycy!*, GL, nr 157 z 11 VII 1929, s. 2; *Hallerczycy!*, GL, nr 24 z 30 I 1930, s. 4.

²⁷ *Hallerczycy*, GL, nr 104 z 6 V 1931, s. 2; *Przedstawiciel Armii Błękitnej w Lesznie*, GL, nr 171 z 28 VII 1931, s. 4.

wybrane – tam, gdzie poległ powstaniec Jan Majchrzak²⁸. Znajdowało się ono obok krzyża przy wiatraku powstańca Jana Lenartowicza, na ziemi powstańca Franciszka Skrobały II. Tutaj głos zabrali ks. dziekan Paweł Steinmetz, burmistrz Osiecznej Stanisław Szurkowski, kpt. Alojzy Stanisławowicz z 55. Poznańskiego Pułku Piechoty, w imieniu Zarządu Chorałgi Ignacy Zieleśkiewicz z Poznania. Fizycznie ziemię pobrał burmistrz Szurkowski i przekazał ją wiceprezesowi Placówki Leszno M. Wiśniewskiemu. Nastąpił uroczysty powrót na osiecki rynek, gdzie wiceprezes M. Wiśniewski przekazał szkatułkę delegatowi I. Zieleśkiewiczowi. Zalutował ją powstaniec Józef Szajbe. Prezes Siwek podziękował zebrany za obecność. Na koniec odśpiewano *Rotę* i spisano protokół²⁹. Delegacja udała się do Francji 4 lipca³⁰.

Podczas gdy 19 marca hucznie i z rozmachem obchodzono w wielu miejscach kraju imieniny marszałka Józefa Piłsudskiego, w czego organizację aktywnie wprzęgnięte były władze różnych szczebli, hallerczycy świętowali przede wszystkim imieniny swojego generała. W 1931 r. zorganizowali w Lesznie mszę św. w intencji poległych towarzyszy³¹.

Relacje Związku Hallerczyków z innymi organizacjami w Lesznie układały się różnie. Jego członkowie wraz z prezesem uczestniczyli w licznych wydarzeniach organizowanych przez inne podmioty. Oto kilka przykładów. W lutym 1928 r. stowarzyszenie zapraszało druhow do Strzelnicy na spotkanie organizowane przez Towarzystwo Powstańców i Wojaków w Lesznie. Zarząd chciał, by członkowie wysłuchali referatu *O szpiegostwie w armii i cywili*³². Hallerczycy, obok wielu innych organizacji, uczestniczyli w obchodzie 10. rocznicy Powstania Wielkopolskiego, jaką zorganizowano 27 grudnia 1928 r.³³ Prezes Siwek wszedł w skład honorowego komitetu obywatelskiego powstałego z okazji obchodów 10-lecia Czerwonego Krzyża w 1929 r.³⁴ Związek uczestniczył w przygotowaniu meczu piłkarskiego pomiędzy Klubem Sportowym Polonia 1912

²⁸ Jan Majchrzak urodził się 18 października 1890 r. w Kaczejgórze, poległ 11 stycznia 1919 r., został pochowany w Świerczynie; Tomasz Kościański, *Lista strat na froncie południowo-zachodnim powstania wielkopolskiego 1918–1919*, „Rocznik Leszczyński”, 19 (2019), s. 99.

²⁹ Uroczystość „Hallerczyków” pod Osieczną, GL, nr 144 z 24 VI 1928, s. 6; *Podniosła uroczystość „Hallerczyków” w Osiecznie*, GL, nr 142 z 22 VI 1928, s. 2; *Wielka uroczystość Hallerczyków w Osiecznie*, GL, nr 147 z 28 VI 1928, s. 3; Paweł Edward Frankiewicz, *Osieczna w walce o niepodległość. Zarys historyczno-kulturalny do dziejów Ziemi Leszczyńskiej 1890–1919*, reprint, Poznań–Osieczna 2018, s. 81–82.

³⁰ P.E. Frankiewicz, *Osieczna...*, s. 81.

³¹ *Msza za poległych Hallerczyków*, GL, nr 64 z 19 III 1931, s. 4.

³² *Ruch w towarzystwach*, GL, nr 41 z 19 II 1928, s. 5.

³³ *Powstanie Wielkopolskie*, GL, nr 292 z 19 XII 1928, s. 3; *Obchód 10-lecia oswobodzenia Wielkopolski w Lesznie*, GL, nr 298 z 28 XII 1928, s. 1; zob. też Tomasz Kościański, *Zjazd Powstańców Grupy „Leszno” w 1929 r.*, „Wielkopolski Powstaniec”, 2021, s. 56–62.

³⁴ *10-lecie Polskiego Czerwonego Krzyża*, GL, nr 125 z 2 VI 1929, s. 2.

w Lesznie a przyjezdnym Polskim Klubem Sportowym w Berlinie, co miało miejsce 25 lipca 1929 r.³⁵

Chociaż Związek Hallerczyków miał być – zgodnie ze statutem – niezaangażowany politycznie, to jednak rzeczywistość wyglądała nieco inaczej. Członkami związku nierzadko były osoby jawnie sympatyzujące ze Stronnictwem Narodowym. Jednym z większych konkurentów tego stowarzyszenia był Związek Strzelecki, mający inne, piłsudczykowski zaplecze polityczne³⁶. Hallerczycy – podobnie jak wielu powstańców wielkopolskich – czuli się niedoceniani i pomijani w Polsce rządzonej przez obóz pomajowy³⁷.

Na podstawie zebranych materiałów można stwierdzić, że Związek Hallerczyków największą aktywność w Lesznie wykazywał na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych, zaś po roku 1931 informacje o nim stają się coraz trudniejsze do wyszukania. Żaden delegat stowarzyszenia z Leszna nie uczestniczył w Walnym Zjeździe Chorągwi Pomorskiej zorganizowanej w Strzelinie w 1937 r.³⁸ Spadek aktywności hallerczyków w grodzie Leszczyńskich może mieć też głębsze podłoże. W drugiej połowie lat trzydziestych Stronnictwo Narodowe traciło tutaj na popularności i coraz częściej społeczeństwo odnosiło się do niego obojętnie³⁹. Starosta leszczyński w jednym ze sprawozdań półrocznych z życia związków i stowarzyszeń w 1936 r. podsumował aktywność wśród organizacji następująco:

Zastój jaki panuje w organizacjach społecznych uwydatnił się jeszcze więcej w okresie sprawozdawczym. Powodem tego, to nie tylko zubożenie społeczeństwa które teraz stroni od pracy społecznej ale również zauważa się brak zainteresowania aktywnym życie społecznym, u nawet dotąd ruchliwych działaczy i pracowników społecznych. Dlatego też wszelkie zamiary kierowników organizacyjnych ożywienie życia społecznego nie odniosły pożądanego skutku, chyba że dane zrzeszenia społeczne cieszyły się ogólnym zaufaniem miejscowego społeczeństwa i takie wykazały żywą żywotność i ruchliwość⁴⁰.

³⁵ *Polski Klub Sportowy z Berlina*, GL, nr 168 z 24 VII 1929, s. 2; *Podziękowanie*, GL, nr 180 z 7 VIII 1929, s. 2. Gracze Polonii okazali się mało gościnni i wygrali z drużyną przyjezdną 5:0 (*Nasiodacy z Berlina*, GL, nr 171 z 27 VII 1929, s. 2; *Polacy Berlińscy ulegli Polonii 0:5 (0:0)*, GL, nr 172 z 28 VII 1929, s. 3).

³⁶ Zbigniew Dworecki, *Poznańskie i Piłsudski*, Poznań 2008, s. 156.

³⁷ Zob. *ibidem*, s. 232–233.

³⁸ APL, SPL, sygn. 140, s. 6, pismo Urzędu Wojewódzkiego Poznańskiego do starostw powiatowych i grodzkich z 18 V 1937.

³⁹ APL, SPL, sygn. 103, s. 4–5, sprawozdanie sytuacyjne z 2 VII 1937.

⁴⁰ APL, SPL, sygn. 100, s. 44, sprawozdanie półroczne starosty powiatowego w Lesznie z 9 X 1936.

W kolejnym roku pisał podobnie:

Zastój jaki zaistniał w organizacjach społecznych w okresie zimowym uwydatnił się jeszcze bardziej, z powodu ciężkich warunków ekonomicznych, jakie istnieją szczególnie na wsi. Powodują one usuwanie się od prac społecznych dotąd nawet wybitnych działaczy, którzy całą swoją uwagę zwracać muszą na własną egzystencję. [...] Jedynie w mieście powiatowym Lesznie, organizacje żywotnie realizowały swe cele statutowe, chociaż w mniejszych rozmiarach. Dalszym zjawiskiem zaobserwowanym, to coraz silniejsze izolowanie się stowarzyszeń społecznych od stronnictw politycznych i coraz większe nastawienie działalności w kierunku realizacji zadań statutowych, do największego stopnia apolityczności włącznie⁴¹.

Leszno nie jest tutaj wyjątkiem. Podobny brak rozwoju i w konsekwencji znaczący spadek aktywności stowarzyszenia ze wszystkimi tego skutkami można zaobserwować w Placówce Rawicz. Również i ona borykała się z niską frekwencją w trakcie spotkań i z czasem wywierała coraz mniejszy wpływ na życie społeczne⁴². Podobnie było w Kościanie i Śmiglu⁴³.

Stowarzyszenie Weteranów byłej Armii Polskiej we Francji Placówka Leszno

Stowarzyszenie Weteranów byłej Armii Polskiej we Francji zostało utworzone w 1928 r. Na jego czele stał Zarząd Główny, poniżej funkcjonowały okręgi (dla województw) i placówki. Cele stowarzyszenia były podobne do celów Związku Hallerczyków, chociaż zostały wyraźniej zaakcentowane: zacieśnienie stosunków koleżeńskich wśród byłych żołnierzy Armii Polskiej we Francji, otaczanie pamięcią poległych żołnierzy, pielęgnacja grobów i pomników ufundowanych ku pamięci poległych, pielęgnowanie tradycji Armii Polskiej we Francji, zbieranie źródeł historycznych na jej temat, współpraca z innymi organizacjami kombatanckimi, a także działalność kulturalno-oświatowa, patriotyczna, pomoc moralna i materialna dla członków oraz wdów i sierot po poleg-

⁴¹ APL, SPL, sygn. 144, s. 34, sprawozdanie półroczne starosty powiatowego w Lesznie z 9 X 1937.

⁴² APL, SP w Rawiczu, sygn. 620, s. 33, sprawozdanie z polskiego legalnego ruchu polityczno-społecznego z 2 I 1933; *ibidem*, sygn. 621, s. 150, sprawozdanie kwartalne z życia polskich legalnych związków i stowarzyszeń z 10 I 1934; *ibidem*, sygn. 622, s. 118, sprawozdanie kwartalne z życia polskich związków i stowarzyszeń z 9 IV 1934.

⁴³ Aktywność Związku Hallerczyków w Kościanie i Śmiglu stanie się przedmiotem rozważań innego opracowania.

łych żołnierzach⁴⁴. Grupa docelowa członków również była podobna, jednak nieco węższa. W statucie zapisano:

Za Armię Polską we Francji uważa się formacje wojskowe polskie, powstałe na terenie Ameryki, Rzeczypospolitej Francuskiej, królestwa Włoch, Syberii, Murmanu, Odessy lub inne, których dowództwo naczelne było we Francji⁴⁵. Stowarzyszenie było częścią Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny⁴⁶.

Najniższą jednostką tego stowarzyszenia – tak jak Związku Hallerczyków – również była placówka. Do jej powołania potrzebnych było co najmniej 10 członków. Władze placówki stanowiły walne zebranie Placówki, Zarząd Placówki i Komisja Rewizyjna Placówki. Zarząd składał się z prezesa, ewentualnie wiceprezesa, sekretarza, skarbnika i dwóch członków. Zastępców członków Zarządu było też dwóch. Zebrania Zarządu miały odbywać się przynajmniej raz w miesiącu⁴⁷.

Organizatorem Placówki Leszno Stowarzyszenia Weteranów był mistrz krawiecki Walenty Walkowiak⁴⁸. Zebranie organizacyjne odbyło się w niedzielę 25 lipca 1937 r. w Hotelu Polskim. Referat wygłosił Leon Raszyński, delegat z Poznania, który zachęcał zgromadzonych do uczestniczenia w organizacji i działalności stowarzyszenia. Zapisano się do niego 39 osób. Prezesem został W. Walkowiak⁴⁹. Redaktorzy „Głosu Leszczyńskiego” szybko zorientowali się w politycznym podłożu tej organizacji:

[...] delegat z Poznania [...] przedstawił przebieg zjazdu w Warszawie urządzonego w 20-lecie Stow. Weteranów b. Armii Polskiej we Francji.

⁴⁴ *Statut Stowarzyszenia Weteranów B. Armii Polskiej we Francji*, Warszawa 1937, s. 5–6.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 4–6, 11.

⁴⁶ Należały do niego również: Związek Oficerów Rezerwy, Związek Podoficerów Rezerwy, Związek Legionistów Polskich, Związek Inwalidów Wojennych, Związek byłych Uczestników Powstań Narodowych, Wielkopolski Związek Powstańców i Strzelców, Zrzeszenie b. Jeńców Wojennych, Stowarzyszenie Rezerwistów i byłych Wojskowych, Towarzystwo Marynarzy, Związek byłych Uczestników Wojskowych Straży Kolejowej, Legia Inwalidów Wojsk Polskich; APL, Akta miasta Leszno, sygn. 1357, s. 189, pismo SPL do burmistrzów i wójtów z 8 II 1932.

⁴⁷ *Statut Stowarzyszenia Weteranów...*, s. 15, 17, 25. Por. *Regulamin placówki Stowarzyszenia Weteranów B. Armii Polskiej we Francji*, „Biuletyn Stowarzyszenia Weteranów B. Armii Polskiej we Francji”, 7 (1935), s. 1–2. Biuletyn rozprowadzano z jednodniówką *Weterani b. Armii Polskiej we Francji na Sowińcu*, Kraków 5–6 X 1935.

⁴⁸ Walenty Walkowiak (1895 – ?) – mistrz krawiecki, do Leszna przybył 21 IV 1922; APL, Akta miasta Leszno, sygn. 1527, s. 40, spis mieszkańców do głosowania z 1929; *Cech Krawiecki*, GL, nr 180 z 8 VIII 1937, s. 6.

⁴⁹ APL, SPL, sygn. 141, s. 12, pismo W. Walkowiaka do SPL z 21 VII 1937; *Nowa organizacja byłych żołnierzy Armii Hallerowskiej w Lesznie*, GL, nr 169 z 27 VII 1937, s. 5; *Baczność Weterani (Ochotnicy) Armii Polskiej we Francji*, GL, nr 167 z 24 VII 1937, s. 5 oraz GL, nr 168 z 25 VII 1937, s. 7.

P. Raszyński specjalnie podkreślił doniosłość udziału w uroczystościach p. Marszałka Rydza Śmigłego i członków rządu. Zapomniał jednak – czy też celowo przemilczał przykrą sprawę pominięcia właściwego twórcy i wodza b. Armii Polskiej we Francji generała broni Józefa Hallera [...] Na marginesie sprawozdania należy zapytać, jaki cel przyświecał organizatorom nowego Stowarzyszenia, gdyż nie ulega wątpliwości, że dwie organizacje b. Weteranów Armii Polskiej we Francji na terenie leszczyńskim – to trochę za wiele. Istnieje już bowiem u nas Związek Hallerczyków, wprawdzie ostatnio mało żywotny, ale zdaje się wystarczająco⁵⁰.

W okresie od kwietnia do września 1937 r. odnotowano powołanie łącznie 12 nowych organizacji na terenie powiatu leszczyńskiego, przy czym omawiane tutaj stowarzyszenie było najliczniejsze⁵¹. Spoglądając nieco szerzej, należy zauważyć, że w okolicy Leszna działała już od sierpnia 1935 r. placówka w Wolsztynie⁵², w 1937 r. założono placówkę w Bojanowie⁵³ i wiadomo również, że funkcjonowała placówka w Piaskach⁵⁴.

Spotkania Stowarzyszenia Weteranów zwykle odbywały się w restauracji „Do Krewnego” Jana Kaczyńskiego na Rynku 23⁵⁵. Jednak ze względu

⁵⁰ *Nowa organizacja byłych żołnierzy Armii Hallerowskiej w Lesznie*, GL, nr 169 z 27 VII 1937, s. 5.

⁵¹ APL, SPL, sygn. 144, s. 50–51, sprawozdanie półroczne starosty powiatowego w Lesznie z 9 X 1937.

⁵² *Z życia stowarzyszenia*, „Błękitny Weteran. Organ stowarzyszenia weteranów byłej Armii Polskiej we Francji”, kwiecień 1938, s. 66–67. Na portalu Szukaj w Archiwach (dostęp: 9 IX 2023) można znaleźć informację, że w zasobie Archiwum Państwowym w Poznaniu znajduje się jednostka archiwalna zawierająca informacje o tej placówce (sygn. 53/887/125).

⁵³ *Bojanowo*, GL, nr 168 z 25 VII 1937, s. 7. Na portalu Szukaj w Archiwach (dostęp: 9 IX 2023) można znaleźć informację, że w zasobie Archiwum Państwowym w Poznaniu znajduje się jednostka archiwalna zawierająca informacje o tej placówce (sygn. 53/887/118).

⁵⁴ *Kalendarzyk zebrań*, GL, nr 124 z 3 VI 1937, s. 5. W 1935 r. na terenie Okręgu Poznańskiego działały – obok wolsztyńskiej i piaskowskiej – następujące placówki: Poznań, Jarocin, Inowrocław, Gniewkowo, Ostrów Wlkp., Trzemeszno, Zbąszyń, Gniezno, Oborniki, Rogoźno, Żabikowo, Pniewy; *Jednodniówka Okręgu Poznańskiego Stowarzyszenia Weteranów B. Armii Polskiej we Francji. Poznań 4 IX 35 r.*, [Poznań 1935], s. 12.

⁵⁵ Np. *Kalendarzyk zebrań*, GL, nr 100 z 1 V 1938, s. 7; *Kalendarzyk zebrań*, GL, nr 204 z 5 IX 1937, s. 7; *Kronika dnia*, GL, nr 40 z 18 II 1939, s. 3. W lokalu tym gromadzili się też członkowie Związku b. Ochotników Armii Polskiej oddział Leszno (*Kalendarzyk zebrań w Lesznie*, GL, nr 77 z 2 IV 1939, s. 5). Zob. rozpoznanie historyczno-konserwatorskie oprac. przez Ewę Kręglewską-Foksovicz z 1979 r. (APL, Urząd Miejski w Lesznie, sygn. 710). W. Buliński wspomina: „Najniższym domem był nr 23 należący jeszcze przed wojną do Jana Kaczyńskiego prowadzącego średniej klasy restaurację «Do Krewnego» prawdopodobnie jeszcze przed I wojną światową. Tu przychodzili przeważnie polscy rzemieślnicy i kupcy. Dwa, trzy razy do roku w okresie jesienno-zimowym odbywało się «świniobicie» ogłaszane w miejscowej prasie. Ważniejszych gości zapraszano pocztówkami. Do wyboru były: noga wieprzowa, kaszanka, bułczanka i mięso z kotła. Cena nogi równała się 1 godzinie pracy wykwalifikowanego robotnika, a kaszanki połowę. Wypijano przy tym kilka kufli piwa i naturalnie wódkę. Niektórzy goście kupowali wyroby i zabierali do domu. Kupcy, u których restaurator był klientem, uważali za swój obowiązek popierania go w ten sposób. Kaczyńscy mieli dwóch synów, starszy pozostawał w domu i pracował z ojcem, młodszy Leon ukończył gimnazjum w 1933 r., studiował prawo w Poznaniu i tam został adwokatem”; W. Buliński, „Ludzie, domy, ulice”, s. 7–8.

na brak stałej siedziby prezes – podobnie jak w przypadku Związku Hallerczyków – pewne czynności wykonywał „w domu”. Dnia 22 grudnia 1938 r. w jego mieszkaniu odbyło się wręczenie gwiazdkowych upominków, podczas którego obdarowano kiełbasą, okrasą, struclem i gotówką ośmiu bezrobotnych członków stowarzyszenia⁵⁶.

Od 30 września do 16 października 1937 r. zarząd placówki zorganizował strzelanie z wiatrówek, a dla najlepszych zostały przewidziane cenne nagrody⁵⁷. W styczniu 1938 r. prosił, by członkowie uczestniczyli w obchodach święta pułkowego 55. Pułku Piechoty, które przypadało 19 stycznia. Zbiórka weteranów nastąpiła przed lokalem J. Kaczyńskiego, o godz. 9.45. Uroczystości zaczynała msza święta⁵⁸. W sobotę 26 lutego 1938 r. odbył się w Hotelu Dworcowym *wieczorek familijny połączony z tańcami i ciepłą kolacją*, na który zaproszono członków Stowarzyszenia Weteranów wraz z rodzinami⁵⁹. W pierwszej połowie 1938 r. związek zorganizował wycieczki do Niechłodu i Wyciążkowa, a także trzy spotkania strzeleckie. W niedzielę 9 lipca 1939 r. zorganizowano dla członków, ich rodzin i gości odpłatną wycieczkę wozami nad Jezioro Łoniewskie. Władze miasta oceniały w 1937 r., że stowarzyszenie prowadziło w środowisku kombatantów działalność niebudzącą zastrzeżeń⁶⁰.

W czasie zebrania walnego 6 lutego 1938 r. wybrano nowy skład zarządu, a przeszłemu udzielono absolutorium⁶¹. W lutym 1939 r. na zebraniu plenarnym delegat na zjazd delegatów Zarządu Głównego Juliusz Kliński opowiadał o działaniach Prezydium Zarządu Głównego, m.in. o tym, że Ministerstwo Spraw Wojskowych wydało pozwolenie, by do stowarzyszenia mogli przynależeć podoficerowie służby czynnej (dawni żołnierze gen. Hallera). Zwracał uwagę, że w czasie tego zebrania pan Kaczmarek dziękował Zarządowi Placówki w imieniu własnym i bezrobotnych za pomoc gwiazdkową⁶². Jest to kolejny przykład, iż omawiane tu stowarzyszenia interesowały się stanem materialnym swoich członków, a szczególnie potrzebującym starały się pomagać. Biorąc pod uwagę międzywojenne uwarunkowania społeczno-gospodarcze, należy przyznać, że pracy na tym polu z pewnością było bardzo wiele.

⁵⁶ *Z życia Weteranów b. A.P. we Francji*, GL, nr 6 z 8 I 1939, s. 11.

⁵⁷ *Baczność!*, GL, nr 225 z 30 IX 1937, s. 5; *Kalendarzyk zebrań*, GL, nr 239 z 16 X 1937, s. 5.

⁵⁸ *Kalendarzyk zebrań*, GL, nr 12 z 16 I 1938, s. 7; *Program święta pułkowego*, GL, nr 12 z 16 I 1938, s. 7.

⁵⁹ *Ogłoszenia*, GL, nr 44 z 24 II 1938, s. 4.

⁶⁰ APL, SPL, sygn. 103, s. 136, pismo Zarządu Miejskiego w Lesznie do SPL, [b.d.]; *Wycieczka Weteran.*, GL, nr 155 z 9 VII 1939, s. 7.

⁶¹ *Z walnego zebrania Stow. Weteranów b. armii polskiej we Francji – placówka Leszno*, GL, nr 35 z 13 II 1938, s. 8.

⁶² *Stow. Wét. b. A.P. we Francji zabiega o uznanie pracy niepodległościowej swych członków*, GL, nr 41 z 19 II 1939, s. 7; *Z życia St. Weteranów b. AP we Francji*, GL, nr 261 z 15 XI 1938, s. 5.

Tabela 3. Zarząd Stowarzyszenia Weteranów byłej Armii Polskiej we Francji Placówka Leszno w latach 1937–1939

Lp.	Powołanie 25 lipca 1937 r.		Powołanie 6 lutego 1938 r.		Powołanie 19 lutego 1939 r.	
	Funkcja	Imię i nazwisko	Funkcja	Imię i nazwisko	Funkcja	Imię i nazwisko
1.	prezes	Walenty Walkowiak	prezes	Walenty Walkowiak	prezes	kpt. Juliusz Kliński*
2.	sekretarz	Stefan Kędziora	sekretarz	Stefan Kędziora	wiceprezes	Walenty Walkowiak
3.	skarbnik	Włodarczak	skarbnik	Włodarczyk	sekretarz	Komolka
4.	.	.	członek zarządu	Staśkiewicz	skarbnik	Staśkiewicz
5.	.	.	komisja rewizyjna	Kamolka	komendant	Michał Wiśniewski
6.	.	.		Trzęsowski	?	Matuszczak
7.	.	.		Bukowski	?	Mackowiak
8.	.	.		Olszewski	zastępcy	Woźniak
9.	.	.		Woźniak		Michał Kędziora
10.	.	.	sąd koleżeński	Michał Kędziora	komisja rewizyjna	Bortel
11.	.	.		Mikołajczyk		Bukowski
12.	.	.		Fabiańczyk		Trzęsowski
13.	.	.		Wieja	zastępcy	Woźniak
14.	.	.		Barczyński		Olszewski
15.	.	.		Pełczyński		Niedzielski

* Juliusz Kliński (1884 – postanowieniem sądu 1945) – kpt., w 1935 r. został wybrany na prezesa Związku Weteranów Powstań Narodowych RP 1914–1919 r. Kolo Zaborowo; był komisarzem Straży Granicznej w Zaborowie; APŁ, SPL, sygn. 141, s. 2, pismo Związku Weteranów Powstań Narodowych RP 1914–1919 r. Kolo Zaborowo do Starosty Powiatowego w Lesznie z 9 V 1935; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Poznaniu, Sąd Grodzki w Lesznie 1946–1950, sygn. IPN Po 86/49, s. 33, postanowienie Sądu Grodzkiego w Lesznie z 30 III 1948.

Lp.	Powołanie 25 lipca 1937 r.		Powołanie 6 lutego 1938 r.		Powołanie 19 lutego 1939 r.	
	Funkcja	Imię i nazwisko	Funkcja	Imię i nazwisko	Funkcja	Imię i nazwisko
16.	.	.	zastępcy	Rojewski	delegaci do Okręgu	Wiśniewski
17.	.	.		Mikołajczak		Olszewski
18.	.	.	delegaci	Walkowiak		Pieg
19.	.	.		Bortel		Mrozkowiak
20.	.	.		Michał Kędziora		Maćkowiak
21.	.	.		Woźniak	.	Kubiak
22.	.	.		Olszewski		M. Kędziora
23.	.	.	komendant zastępca komendanta	Staśkiewicz	.	.
24.	.	.		Domagała	.	.
25.	.	.		Zakrzewski	.	.
26.	.	.		Niedzielski	.	.
27.	.	.		Zakrzewski	.	.
28.	.	.		Niedzielski	.	.

Źródło: Nowa organizacja byłych żołnierzy Armii Hallerowskiej w Lesznie, GL, nr 169 z 27 VII 1937, s. 5; Stow. Wét. b. Armii Polskiej we Francji wybrało nowy zarząd na rok 1939, GL, nr 45 z 24 II 1939, s. 7; Z walnego zebrania Stow. Wéteranów b. armii polskiej we Francji – placówka Leszno, GL, nr 35 z 13 II 1938, s. 8. Pisownia nazwisk jak w źródłach.

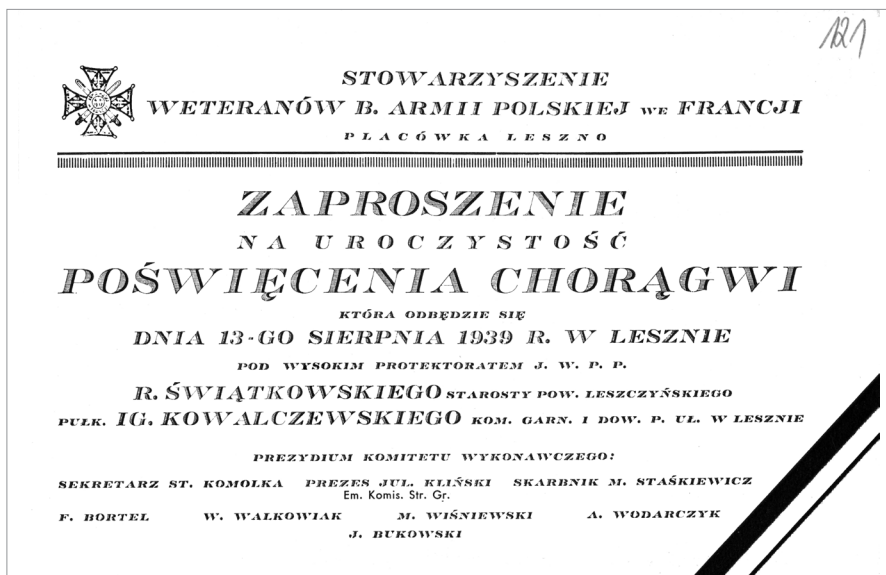
W dniu 19 lutego 1939 r. odbyło się Walne Zebranie członków stowarzyszenia. Jego przewodniczącym został radca Radaszczyński z Poznania, delegat z Okręgowego Stowarzyszenia, na sekretarza wybrano Krusa, a na ławników Bortela i Piega. Odczytano protokół z ostatniego walnego zebrania, a członkowie Zarządu Placówki złożyli sprawozdania. Stowarzyszenie zmierzało do rozszerzenia składu osobowego, brało udział w obchodach świąt narodowych i w pracy społecznej. Nikt nie zgłosił zastrzeżeń do sprawozdania ze stanu finansów, zaś budżet na okres 1939–1940 wyniósł 450 zł. Wybrany został skład nowego zarządu. Z artykułu prasowego dowiedzieć się można również, że Bortel zajmował się zbieraniem środków na zakup sztandaru. W celu sfinalizowania tego zakupu uzupełniono komisję sztandarową o członków: Kubiaka, Włodarczaka, Pawelczaka i Olszewskiego⁶³.

Analizując skład osobowy zarządu stowarzyszenia, przedstawiony w tabeli 3, można wysunąć przypuszczenie, że miało ono większe możliwości rozwoju od leszczyńskiej placówki Związku Hallerczyków. We władzach placówki powołanej w 1937 r. pojawiła się znacznie większa liczba członków, wśród których znaleźć można również osoby wcześniej funkcjonujące w lokalnych władzach Związku Hallerczyków.

W dniu 13 sierpnia 1939 r. uroczystość poświęcono chorągiew stowarzyszenia. Dzięki zachowanemu programowi wydarzenia oraz relacji z niego można o nim powiedzieć nieco więcej⁶⁴. Organizatorzy i członkowie zgromadzili się o godzinie 7.20 przy dworcu kolejowym, by przywitać przyjeżdżające poczty sztandarowe i gości. O 9.45 zgromadzono się już w Strzelnicy Bractwa Kurkowego, gdzie kwadrans później odbył się raport i przegląd oddziałów. Następnie skierowano się do kościoła na mszę św. o godz. 10.30 i poświęcenie chorągwi. Po mszy towarzystwo przeszło na rynek, gdzie wręczono weteranom chorągiew oraz złożono przysięgę. Odbyła się też defilada. Przed pomnikiem Powstańców Wielkopolskich złożono wieńce, a od 12.30 do 14.10 w Strzelnicy odbywała się akademія, na którą przybyło ok. 500 osób. Wygłoszono liczne przemówienia, odegrano hymny państwowe polski i francuski, wbito też w drzewiec pamiątkowe gwoździe i spisano okolicznościową księgę. Obiad miał miejsce w ogrodzie Strzelnicy, a później można było wysłuchać koncertu orkiestry 55. pułku piechoty oraz wziąć udział w zabawie strzeleckiej z nagrodami. Całość zakończyła trwająca do rana zabawa taneczna

⁶³ *Stow. Wét. b. Armii Polskiej we Francji wybrało nowy zarząd na rok 1939*, GL, nr 45 z 24 II 1939, s. 7.

⁶⁴ Zob. T. Kościański, *Uroczystość hallerczyków w Lesznie w 1939 r.*, „Przyjaciel Ludu”, 3 (2023), s. 58–62.

1. Pierwsza strona zaproszenia na uroczystość poświęcenia chorągwi Stowarzyszenia Weteranów byłej Armii Polskiej we Francji w dniu 13 sierpnia 1939 r.
Źródło: APL, SPL, sygn. 132, s. 121.

w sali Strzelnicy Bractwa Kurkowego⁶⁵. Organizatorzy liczyli się z przyjazdem do Leszna konsulów francuskich, brytyjskich i amerykańskich, zatem prosili o wywieszenie w mieście również flag narodowych tych państw⁶⁶. Biorąc pod uwagę ówczesną sytuację polityczną, wynikającą z relacji polsko-niemieckich, wydarzenie musiało budzić dodatkowe zainteresowanie.

Organizatorzy opisanej wyżej uroczystości w jednym z pierwszych ogłoszeń zwrócili się z apelem do miejscowych związków i towarzystw,

⁶⁵ APL, SPL, sygn. 132, s. 116–117, pismo Posterunku Policji Państwowej do SPL z 14 VIII 1939; 13 sierpnia uroczyste poświęcenie chorągwi Stowarz. Weteranów b. Armii Polskiej we Francji – placówka Leszno, GL, nr 183 z 11 VIII 1939, s. 5; Przebieg uroczystości Stow. Weteranów B. Armii Polskiej we Francji placówki Leszno, GL, nr 186 z 15 VIII 1939, s. 5. Wydarzenie odbyło się pod patronatem starosty Rudolfa Świątkowskiego i komendanta garnizonu i dowódcy 17. pułku ułanów płk. Ignacego Kowalczeńskiego. W skład Prezydium Komitetu Wykonawczego weszli: prezes J. Kliński, sekretarz St. Komolka, skarbnik M. Staśkiewicz, F. Bortel, W. Walkowiak, M. Wiśniewski, A. Wodarczyk, J. Bukowski; APL, SP w Lesznie, sygn. 132, s. 121, zaproszenie na uroczystość poświęcenia chorągwi z 1939.

⁶⁶ APL, SPL, sygn. 132, s. 113, pismo Stowarzyszenia Weteranów b. Armii Polskiej we Francji Placówka Leszno do SPL z 6 VIII 1939.

by nie urządały 13 sierpnia większych zjazdów i imprez⁶⁷. Do tego apelu nie wszystkie podmioty się dostosowały. Wieczorem w Sali „Sokoła” swoje zebranie publiczne zorganizowało Stronnictwo Narodowe, podczas którego miały odbyć się „referaty i przemówienia”⁶⁸. Nie udało się jednak odnaleźć informacji potwierdzającej, czy był to zwykły zbieg okoliczności, czy jednak celowe działanie Stronnictwa Narodowego. Trzeba przyznać, że terminy sprzyjały organizacji wydarzeń, a mianowicie odbywały się one w niedzielę, natomiast kolejny dzień wolny od pracy przypadał już we wtorek.

Tabela 4. Liczebność członków Związku Hallerczyków Placówka Leszno i Stowarzyszenia Weteranów byłej Armii Polskiej we Francji Placówka Leszno w latach 1926–1939

Rok	1926	lipiec 1937	wrzesień 1937	1938	luty 1939
Związek Hallerczyków	35	brak danych	brak danych	brak danych	brak danych
Stowarzyszenie Weteranów byłej Armii Polskiej we Francji	nie działa	39	59	83	84

Źródło: APL, SPL, sygn. 132, s. 69, pismo Zarządu Miejskiego w Lesznie do SPL [Leszno, 1937]; APL, SPL, sygn. 144, s. 50, sprawozdanie półroczne starosty powiatowego w Lesznie z 9 X 1937; *Nowopowstała placówka Chorągwi Wielkopolskiej Związku Hallerczyków w Lesznie*, „Hallerczyk. Powstaniec–Wojak. Organ Związku Hallerczyków i Powstańców i Wojaków – Okręg Bydgoszcz”, 3–4 (1926), s. 12; *Nowa organizacja byłych żołnierzy Armii Hallerowskiej w Lesznie*, GL, nr 169 z 27 VII 1937, s. 5; *Stow. Wét. b. Armii Polskiej we Francji wybrało nowy zarząd na rok 1939*, GL, nr 45 z 24 II 1939, s. 7.

Itak oto 15 sierpnia członkowie stowarzyszenia ze sztandarem uczestniczyli w obchodach uroczystości cudu nad Wisłą, w tym w mszy polowej odprawionej na stadionie wojskowym przez kapelana wojskowego⁶⁹. Podniosła atmosfera tych dni szybko się skończyła. Weterani – tak jak członkowie wielu innych związków, towarzystw i stowarzyszeń – stanęli do

⁶⁷ *Uroczyste poświęcenie sztandaru Stow. Weteranów b. Armii Polskiej we Francji*, GL, nr 149 z 2 VII 1939, s. 7.

⁶⁸ APL, SPL, sygn. 132, s. 118, wniosek Stronnictwa Narodowego w Lesznie na zebranie publiczne z 10 VIII 1939.

⁶⁹ APL, SPL, sygn. 132, s. 155, pismo Posterunku Policji Państwowej do SP w Lesznie z 15 VIII 1939.

prac ziemnych, których celem było postawienie zabezpieczeń w okolicy przed spodziewanym atakiem ze strony Rzeszy Niemieckiej⁷⁰.

Organizacje i stowarzyszenia funkcjonujące w Lesznie w omawianym okresie były zróżnicowane. Jedne były lepiej zorganizowane, przyciągały większą liczbę członków i większe zainteresowanie społeczeństwa, inne przybrały bardziej statyczny charakter, ograniczając się zwykle do częstszych bądź rzadszych spotkań i występując w mieście na zewnątrz jedynie przy okazji bardziej celebrowanych uroczystości⁷¹. Wykorzystane przekazy źródłowe pozwalają na umieszczenie obu stowarzyszeń zrzeszających hallerczyków w grodzie Leszczyńskich w tej drugiej grupie.

Podsumowując, w okresie międzywojennym działały w Lesznie dwie placówki stowarzyszeń zrzeszających wyłącznie weteranów byłych wojsk gen. J. Hallera. Placówka Związku Hallerczyków powstała wstyczniu 1926 r., a apogeum jej aktywności przypadło na przełom lat dwudziestych i trzydziestych. W lipcu 1937 r. powstała placówka Stowarzyszenia Weteranów byłej Armii Polskiej we Francji. W następnych miesiącach nastąpił jej szybki rozwój, a po dwóch latach od powołania wręczono jej sztandar. Otrzymała spore wsparcie władz miasta i powiatu. Określenie jej miejsca w środowisku leszczyńskich organizacji może nastroczać pewne trudności, gdyż jej rozwijająca się, nieco ponaddwuletnia aktywność została gwałtownie przerwana wybuchem II wojny światowej. Należy zauważyć, że zarówno Związek Hallerczyków, jak i Stowarzyszenie Weteranów formalnie były apolityczne, jednak rzeczywistość wyglądała inaczej. W Związku Hallerczyków silne wpływy miało Stronnictwo Narodowe. Aktywność i rozwój obu stowarzyszeń szczególnie zależały od ich prezesów. Może być to kolejnym argumentem przemawiającym za słabością placówek, w których nie wykształciły się odpowiednie struktury, a wszystko pogało na indywidualności i charakterze prezesów.

Bibliografia

Archiwa

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Poznaniu
Sąd Grodzki w Lesznie 1946–1950

⁷⁰ *Organizacje biorące udział w ochotniczym dniu pracy*, GL, nr 190 z 20 VIII 1939, s. 7.

⁷¹ Mirosława Komolka, Stanisław Sierpowski, *Ludność i warunki jej życia. Edukacja i życie kulturalne*, [w:] *Historia Leszna*, red. Jerzy Topolski, Leszno 1997, s. 253.

sygn. IPN Po 86/49, Akta w sprawie o uznanie za zmarłego: Kliński Juliusz, imię ojca: Juliusz, ur. 02-07-1884, 1947

Archiwum Państwowe w Lesznie

Akta miasta Leszno

sygn. 1357 [Sprawy tajne/akta zbiorowe/], 1930–1936

sygn. 1529, [Obwód VI – głosuje w Katolickiej Powszechnej Szkole Żeńskiej /listy wyborców/], 1929

Starostwo Powiatowe w Kościanie

sygn. 140 [Stowarzyszenia i związki], 1933–1934

Starostwo Powiatowe w Lesznie

sygn. 100, Sprawozdania sytuacyjne, 1936

sygn. 103, Sprawozdania sytuacyjne, 1937–1939

sygn. 132, Sprawozdania miesięczne z legalnego ruchu politycznego, 1937–1939

sygn. 140, Stowarzyszenia i związki, uprawiające działalność kulturalną, religijną i sportową, 1934–1938

sygn. 141, Stowarzyszenia i związki, 1933–1939

sygn. 144, Sprawozdania półroczne z działalności stowarzyszeń i związków, 1934–1939

sygn. 980 [Stowarzyszenia i związki], 1932–1935

Starostwo Powiatowe w Rawiczu

sygn. 620, Sprawozdania sytuacyjne: z życia polskiego ruchu politycznego /VII-XII 1932/, z życia mniejszości narodowych /VII-XII 1932/, 1932

sygn. 621, Sprawozdania sytuacyjne: z polskiego legalnego ruchu polityczno-społecznego /I-XII 1933/, z życia mniejszości narodowych /I-XII 1933/, 1933

sygn. 622, Sprawozdania sytuacyjne: z polskiego legalnego ruchu politycznego, z życia mniejszości narodowych, ze stanu bezpieczeństwa, 1934

sygn. 630, Sprawozdania burmistrzów, wójtów i posterunków policji państwowej o działalności Związku Hallerczyków, 1928

Urząd Miejski w Lesznie

sygn. 710, Leszno – Kamienica Rynek nr 23 – rozpoznanie historyczno-konserwatorskie, 1979

Archiwum Państwowe w Poznaniu

Urząd Stanu Cywilnego Grodzisk – obwód miejski (pow. nowotomyski)

sygn. 58, Księga urodzeń, 1893

Biblioteki

Biblioteka Archiwum Państwowego w Lesznie

Buliński Wiktor, „Ludzie, domy, ulice”, mps, nr 27

Druki

- 10-lecie Polskiego Czerwonego Krzyża, GL, nr 125 z 2 VI 1929.
- 13 sierpnia uroczyste poświęcenie chorągwi Stowarz. Weteranów b. Armii Polskiej we Francji – placówki Leszno, GL, nr 183 z 11 VIII 1939.
- Apel gen. Józefa Hallera, „Gazeta Polska”, nr 124 z 2 VI 1932.
- Baczność!, GL, nr 225 z 30 IX 1937.
- Baczność Hallerczycy!, GL, nr 181 z 8 VIII 1928.
- Baczność Weterani (Ochotnicy) Armii Polskiej we Francji, GL, nr 167 z 24 VII 1937.
- Bojanowo, GL, nr 168 z 25 VII 1937.
- Cech Krawiecki, GL, nr 180 z 8 VIII 1937.
- „Dla Ciebie Polsko i dla Twej chwały”, GL, nr 259 z 11 XI 1934.
- Hallerczycy, GL, nr 187 z 15 VIII 1928.
- Hallerczycy!, GL, nr 157 z 11 VII 1929.
- Hallerczycy!, GL, nr 24 z 30 I 1930.
- Hallerczycy!, GL, nr 201 z 31 VIII 1930.
- Hallerczycy!, GL, nr 202 z 2 IX 1930.
- Hallerczycy, GL, nr 233 8 X 1930.
- Hallerczycy, GL, nr 9 z 13 I 1931.
- Hallerczycy, GL, nr 104 z 6 V 1931.
- „Hallerczycy”, GL, nr 233 z 9 X 1928.
- „Hallerczycy”, GL, nr 254 z 1 XI 1930.
- „Hallerczycy”, GL, nr 50 z 3 III 1931.
- Jednodniówka Okręgu Poznańskiego Stowarzyszenia Weteranów B. Armji Polskiej we Francji. Poznań 4 IX 35 r., [Poznań 1935].
- Kalendarzyk terminowy, GL, nr 153 z 6 VII 1929.
- Kalendarzyk zebrań, GL, nr 124 z 3 VI 1937.
- Kalendarzyk zebrań, GL, nr 204 z 5 IX 1937.
- Kalendarzyk zebrań, GL, nr 239 z 16 X 1937.
- Kalendarzyk zebrań, GL, nr 12 z 16 I 1938.
- Kalendarzyk zebrań, GL, nr 100 z 1 V 1938.
- Kalendarzyk zebrań w Lesznie, GL, nr 77 z 2 IV 1939.
- Kronika dnia, GL, nr 40 z 18 II 1939.
- Msza za poległych Hallerczyków, GL, nr 64 z 19 III 1931.
- Na cmentarz żołnierzy polskich we Francji, „Gazeta Polska”, nr 124 z 2 VI 1932.
- Nasi rodacy z Berlina, GL, nr 171 z 27 VII 1929.
- Nowa organizacja byłych żołnierzy Armii Hallerowskiej w Lesznie, GL, nr 169 z 27 VII 1937.
- Nowopowstała placówka Chorągwi Wielkopolskiej Związku Hallerczyków w Lesznie, „Hallerczyk. Powstaniec-Wojak. Organ Związku Hallerczyków i Powstańców i Wojaków – Okręg Bydgoszcz”, nr 3-4 z 1926.
- Obchód 10-lecia oswobodzenia Wielkopolski w Lesznie, GL, nr 298 z 28 XII 1928.
- Ogłoszenia, GL, nr 44 z 24 II 1938.
- Organizacje biorące udział w ochotniczym dniu pracy, GL, nr 190 z 20 VIII 1939.
- Podniosła uroczystość „Hallerczyków” w Osiecznie, GL, nr 142 z 22 VI 1928.

- Podziękowanie*, GL, nr 180 z 7 VIII 1929.
- Pogrzeb śp. Hemmerlinga*, GL, nr 180 z 5 VIII 1936.
- Polacy Berlińscy ulegli Polonji 0:5 (0:0)*, GL, nr 172 z 28 VII 1929.
- Polski Klub Sportowy z Berlina*, GL, nr 168 z 24 VII 1929.
- Powstanie Wielkopolskie*, GL, nr 292 z 19 XII 1928.
- Program święta pułkowego*, GL, nr 12 z 16 I 1938.
- Przebieg uroczystości Stow. Weteranów B. Armii Polskiej we Francji placówki Leszno*, GL, nr 186 z 15 VIII 1939.
- Przedstawiciel Armii Błękitnej w Lesznie*, GL, nr 171 z 28 VII 1931.
- Regulamin placówki Stowarzyszenia Weteranów B. Armii Polskiej we Francji*, „Biuletyn Stowarzyszenia Weteranów B. Armii Polskiej we Francji”, 7 (1935).
- Ruch w towarzystwach*, GL, nr 41 z 19 II 1928.
- Ruch w towarzystwach*, GL, nr 230 z 5 X 1928.
- Statut i regulamin wewnętrzny Związku Hallerczyków*, Warszawa 1924.
- Statut Stowarzyszenia Weteranów B. Armii Polskiej we Francji*, Warszawa 1937.
- Stow. Wét. b. A.P. we Francji zabiega o uznanie pracy niepodległościowej swych członków*, GL, nr 41 z 19 II 1939.
- Stow. Wét. b. Armii Polskiej we Francji wybrało nowy zarząd na rok 1939*, GL, nr 45 z 24 II 1939.
- Uroczyste poświęcenie sztandaru Stow. Weteranów b. Armii Polskiej we Francji*, GL, nr 149 z 2 VII 1939.
- Uroczystość „Hallerczyków” pod Osieczną*, GL, nr 144 z 24 VI 1928.
- Walne roczne zebranie „Hallerczyków”*, GL, nr 290 z 18 XII 1927.
- Weterani b. Armii Polskiej we Francji na Sowińcu*, Kraków 5–6 X 1935.
- Wielka uroczystość Hallerczyków w Osiecznie*, GL, nr 147 z 28 VI 1928.
- Wycieczka Weteran.*, GL, nr 155 z 9 VII 1939.
- Z walnego zebrania „Hallerczyków”*, GL, nr 291 z 20 XII 1927.
- Z walnego zebrania Stow. Weteranów b. armii polskiej we Francji – placówka Leszno*, GL, nr 35 z 13 II 1938.
- Z życia stowarzyszenia*, „Błękitny Weteran. Organ stowarzyszenia weteranów byłej Armii Polskiej we Francji”, kwiecień 1938.
- Z życia St. Weteranów b. AP we Francji*, GL, nr 261 z 15 XI 1938.
- Z życia Weteranów b. A.P. we Francji*, GL, nr 6 z 8 I 1939.

Literatura

- Dworecki Zbigniew, *Poznańskie i Piłsudski*, Poznań 2008.
- Encyklopedia Powstania Wielkopolskiego 1918–1919*, red. Janusz Karwat, Marek Re-zler, Poznań 2018.
- Florkowski Henryk, *Generał Józef Haller w Kościanie i Śmigłu*, [w:] *Pamiętnik Towarzystwa Miłośników Ziemi Kościańskiej 1993–1995*, red. Henryk Florkowski, Kościan 2000, s. 67–75.
- Florkowski Henryk, *Placówka Związku Hallerczyków w Kościanie i Śmigłu*, „Przyjaciel Ludu”, V–VI (1999), s. 26–28.

- Florkowski Henryk, *Przypomnienie Hallerczyków – synów Ziemi Kościańskiej*, [w:] *Pamiętnik Towarzystwa Miłośników Ziemi Kościańskiej 1993–1995*, red. Henryk Florkowski, Kościan 2000, s. 67–75.
- Frankiewicz Paweł Edward, *Osieczna w walce o niepodległość. Zarys historyczno-kulturalny do dziejów Ziemi Leszczyńskiej 1890–1919*, reprint Poznań–Osieczna 2018.
- Gryczka Zbigniew, Stanisław Chmara, [w:] *Słownik biograficzny Leszna*, t. I: *A–L*, red. Barbara Głowinkowska, Alojzy Konior, Leszno 2011, s. 99–100.
- Halec Janina Małgorzata, *Fiweger Wiktor Feliks*, [w:] *Słownik biograficzny Leszna*, t. I: *A–L*, red. Barbara Głowinkowska, Alojzy Konior, Leszno 2011, s. 164–165.
- Halec Janina Małgorzata, *Szpunar Julian*, [w:] *Słownik biograficzny Leszna*, t. II: *M–Ż*, red. Barbara Głowinkowska, Alojzy Konior, Leszno 2011, s. 299.
- Halec Małgorzata, *Wnuczka Hallerczyka*, „Merkuriusz Leszczyński”, 1 (2000), s. 44–45.
- Handke Krzysztof, Handke Piotr, Wawrzyniak Jarosław, *Kwatera powstańców wielkopolskich 1918–1919 na cmentarzu w Lesznie*, Leszno 2005.
- Komolka Mirosława, Sierpowski Stanisław, *Ludność i warunki jej życia. Edukacja i życie kulturalne*, [w:] *Historia Leszna*, red. Jerzy Topolski, Leszno 1997, s. 237–269.
- Kościański Tomasz, *Lista strat na froncie południowo-zachodnim powstania wielkopolskiego 1918–1919*, „Rocznik Leszczyński”, 19 (2019), s. 93–104.
- Kościański Tomasz, *Uroczystość Hallerczyków w Lesznie w 1939 r.*, „Przyjaciel Ludu”, 3 (2023), s. 58–62.
- Kościański Tomasz, *Zjazd Powstańców Grupy „Leszno” w 1929 r.*, „Wielkopolski Powstaniec”, 2021, s. 56–62.
- Księga adresowa miasta Leszna*, Leszno 1930.
- Tomaszewski Roman, *Głowacki Józef (1899–1992)*, <https://muzeum.gostyn.pl/Gosty%C5%84ski%20S%C5%82ownik%20Biograficzny?idAkt=2506> (dostęp: 20 VII 2023).
- Zbierski Hubert, *Gdy w Śmiglu był gen. Haller (25 czerwca 1933)*, „Witryna Śmigiełska”, 13 (2000), s. 7–9.
- Zbierski Hubert, *Związek Hallerczyków*, „Wiadomości Kościańskie”, 9–12 (2021), s. 31–32.

